

Maciej Rak
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
maciej.rak@uj.edu.pl

DZIEDZICTWO LUCJANA MALINOWSKIEGO – KRAKOWSKA SZKOŁA DIALEKTOLOGICZNA

Słowa klucze: Lucjan Malinowski, dialektologia, krakowska szkoła dialektologiczna
Keywords: Lucjan Malinowski, dialectology, Kraków dialectological school

*Nazwisko [Lucjana Malinowskiego] niewiele już mówi
nawet miłośnikom polszczyzny,
a przecie odegrał on w dziejach pracy
nad naszym językiem rolę poważną (Nitsch 1960: 165).*

Uwagi wstępne

Każda synteza dotycząca czy to dialektów polskich (np.: Nitsch 1957: 10; Urbanczyk 1962: 14; Dejna 1973: 17), czy szerzej – polskiego językoznawstwa (EJO: 111; EWJP: 118; Urbanczyk 1993: 102) za początek polskiej naukowej dialektologii uznaje książkę Lucjana Malinowskiego *Beiträge zur slavischen dialectologie. I. Ueber die Oppelnsche Mundart in Oberschlesien. (1. Heft: Laut- und Formenlehre)* (1873). Co prawda wcześniej też w pewnym zakresie zajmowano się badaniami gwar polskich, lecz prace te co najwyżej miały charakter przyczynkarski (np. Pol 1869: 51–59, 61–72¹) i/lub

¹ W *Rzeczy o dialektach mowy polskiej* Wincenty Pol (1869) pisał np. o językach białoruskim i ukraińskim jako o dialektach polszczyzny, co dowodzi, jak postrzegano sytuację językową na ziemiach znajdujących się w granicach I Rzeczypospolitej.

sytuowały się na styku językoznawstwa, etnografii i folklorystyki, czyli w obrębie ludoznawstwa. Na tym tle działalność naukowo-organizacyjna Malinowskiego wyraźnie się wyróżniała, zdecydowanie też zmieniła sposób uprawiania językoznawstwa w Krakowie.

Językoznawstwo na Uniwersytecie Jagiellońskim przed Lucjanem Malinowskim

Początki badań lingwistycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim są związane z Karolem Mecherzyńskim. W latach 1854–1864 jako wykładowca Katedry Historii Języka i Literatury Polskiej prowadził on zajęcia m.in. z historii polszczyzny. W 1865 r. Katedrę Filologii Porównawczej Słowiańskiej (czasem w literaturze naukowej spotyka się też nazwę: Katedra Porównawczej Lingwistyki Słowiańskiej) objął Henryk Suhecki, który gruntowne wykształcenie zdobył w Wiedniu u Franza Miklosicha i w Pradze u Martina Hattali. Jednak jego wykłady z gramatyki porównawczej budziły niezadowolenie studentów (m.in. z powodu niejasnej i nieprecyzyjnej terminologii, którą sam stworzył), co ostatecznie doprowadziło do interwencji władz uczelni. Należy jednak podkreślić, że badacz ten jako pierwszy na Uniwersytecie Jagiellońskim zajmował się gwarami ludowymi na materiale folklorystycznym (nie notowano wówczas jeszcze wypowiedzi reprezentujących styl potoczny gwary). Dotyczył tego wykład pt. „Mowa pieśni ludu polskiego praktycznie z wykazaniem różnic dialektycznych”. Po śmierci Suheckiego (w 1872 r.) katedra wakowała przez cztery lata.

Sytuację krakowskiego językoznawstwa w trzeciej ćwierci XIX w. Jan Baudouin de Courtenay ujął następująco:

Można powiedzieć, że u Polaków nowa, ściśle naukowa lingwistyka (językoznawstwo) w ogóle nie istnieje; są tylko pojedyncze, bardzo rzadkie próby przyswojenia tej nauki, ale są one w większej części skażone pragnieniem, by zadość uczynić czysto lokalnym, narodowym potrzebom i pogoni za narodową oryginalnością.

Taki sam pożałowania godny stan językoznawstwa znalazłem też w Krakowie – jednym z głównych ośrodków ruchu umysłowego Polaków. Jedynym przedstawicielem językoznawstwa w Krakowie był w tym czasie Henryk Suhecki, potem zmarły, jak się wydaje, 3 czerwca (nowego stylu) 1872 r. w wieku 61 lat. Był on profesorem Wszechnicy Jagiellońskiej (uniwersytetu) i członkiem Krakowskiego Towarzystwa Naukowego; wcześniej (1857–1865) wykładał język polski w praskim uniwersytecie (Baudouin de Courtenay 1876–1877/2016: 60–61).

***Ueber die Oppelnsche Mundart in Oberschlesien* – dzieło przełomu**

Zanim w marcu 1877 r. Malinowski objął Katedrę Filologii Porównawczej Słowiańskiej (którą wkrótce przemianowano na Katedrę Filologii Słowiańskiej), dał się już poznać jako wytrawny dialektolog. Cztery lata wcześniej w Lipsku ukazała się wspomniana już monografia dotycząca gwar Opolszczyzny², która była jego rozprawą doktorską napisaną pod kierunkiem Augusta Leskiena.

Malinowski zachęcony przez Izmaila I. Sriezniewskiego³, u którego w Petersburgu studiował językoznawstwo porównawcze i paleografię cerkiewnosłowiańską w semestrze zimowym roku akademickiego 1868/1869, wyruszył w czerwcu 1869 r. na trzymiesięczne badania dialektologiczne na Śląsk. Zebrany wówczas materiał opracował według metody, którą studiował w Lipsku. Dla skupionych wokół A. Leskiena młodogramatyków (do których Malinowski jest wprost zaliczany, por. np. Heinz 1978: 198–199) językoznawstwo było nauką ścisłą na wzór nauk przyrodniczych (w związku z tym poza spektrum ich zainteresowania znalazł się czynnik socjalny). Szczególne znaczenie badacze ci przypisywali prawom głosowym (dokładniej ich bezwyjątkowości, przy czym niektóre z praw były zakłócanie analogią) realizowanym w określonych formach morfologicznych. Nieprzypadkowo więc praca doktorska Malinowskiego licząca w druku 55 stron składa się z trzech części: fonetyki (która zajmuje 40 stron), słowotwórstwa (5 stron) i fleksji (10 stron).

W pierwszym rozdziale (podzielonym na wokalizm i konsonantyzm) kolejno zostały omówione samogłoski jasne, pochylone i nosowe oraz akcent. Jeśli idzie o spółgłoski, to poza standardowym przeglądem, uwzględniającym spółgłoski tyłnojęzykowe, *j*, dźwiękowe, zębowe i wargowe, Malinowski opisał prawa głosowe: asymilacje (np. pojawienie się *ś* pod wpływem miękkiej *l'* w formach *pošli*, *przišli*), upodobnienia innego typu (np. *r* + *z* dają spółgłoskę *ř*: *barzo* [wym. *bar-zo*] > *bařej*), wprowadzanie dodatkowych głosek (np. *kojše* < *koše*, *pojšli* < *pošli*), uproszczenia (np. *po leku* < *po lekku*, *dže* < *gdže*), przestawki (np. *křipop* < *přikop*) i dysymilacje (np. *bogajstvo* < *bogactwo*). W rozdziale słowotwórczym badacz omówił kilkadziesiąt sufiksów, dzieląc je na czasownikowe, rzeczownikowe, przymiotnikowe i liczebnikowe. We fleksji znajdujemy uwagi o systemie deklinacyjnym i koniugacyjnym, przy czym charakteryzowane przykłady zostały ujęte w cytatach użycia.

Z tego krótkiego przybliżenia jasno wynika, że mamy do czynienia z dziełem, które w systematyczny, a przy tym szczegółowy sposób opisuje gwary Opolszczyzny. Dziś takie podejście jest oczywistością, jednak *Ueber die Oppelnsche Mundart in*

2 Dokładną charakterystykę śląskoznawczego dorobku Malinowskiego znajdziemy w książce Jerzego Pośpiecha i Stanisławy Sochackiej *Lucjan Malinowski a Śląsk* (1976).

3 Tak się podaje najczęściej, choć według Stanisława Urbańczyka (1964: 437) pomysłodawcą wyprawy na Śląsk był August Schleicher, a według Mieczysława Gładysza – Antoni Mierzyński (za: Pośpiech, Sochacka 1976: 33).

Oberschlesien w polskim językoznawstwie lat 70. XIX w. było dziełem wyjątkowo ważnym, bo pokazującym, jak należy uprawiać dialektologię.

Dlaczego Malinowski skierował swoją uwagę na Śląsk? Jak wiadomo, region ten był szczególnie wystawiony na germanizację (istniała więc pilna potrzeba jego opisu, póki gwary polskie były w dobrym stanie), stanowił też przedmiot zainteresowania rosyjskich lingwistów w związku z panslawistycznym nastawieniem Cesarstwa Rosyjskiego, które uważało, że ma obowiązek obrony Słowian w innych krajach. W 1840 r. na Opolszczyźnie prowadził badania I. I. Sriezniewski i to on skierował tu również Malinowskiego. Z kolei w 1872 r. na wniosek Sriezniewskiego Cesarska Akademia Nauk przyznała J. Baudouinowi de Courtenay stypendium na badania nad gwarami słoweńskimi w Austro-Węgrzech i we Włoszech, co zaowocowało pracą doktorską *Opyt fonetiki rûzanskih govorov* (1875). Słowiańskie gwary w Bośni (wówczas w Imperium Osmańskim) opisywał Aleksandr F. Hilferding, którego znamy przede wszystkim jako badacza Kaszub (Gil'ferding 1862) (w tamtych czasach w granicach Cesarstwa Niemieckiego).

Trzydzieści kilka lat później podobna motywacja (opis dialektów polskich najbardziej wystawionych na wynarodowienie) przyświecała Kazimierzowi Nitschowi, który na początku swojej drogi naukowej zajął się Kaszubami (1904), Prusami Wschodnimi – Warmią, Mazurami, Ostródzkim i Niedzickiem (1907a) oraz Prusami Zachodnimi (1907b), a także Śląskiem (1909). Tereny na skraju polskiego obszaru językowego także po II wojnie światowej szczególnie przyciągały uwagę dialektologów – Orawa (Karaś, Zaręba 1964; Karaś 1965a, 1965b; Zaręba 1967) oraz Warmia, Mazury i Ostródzkie (SGOWM). Poza motywacją czysto naukową wpływ na ukie-runkowanie badań z pewnością miały względy polityczne. Państwo polskie zarówno po 1918 r., jak i po 1945 r. próbowało uprawomocnić swoje granice także przy wykorzystaniu danych dialektologicznych. Pod koniec I wojny światowej o granicach Polski na południu, określonych na podstawie zasięgu gwar, wypowiadali się m.in. K. Nitsch (1919a, 1919b) i Juliusz Zborowski (Rak 2018: 400–405). Pierwszy z wymienionych w lutym 1919 r. wziął także udział w konferencji pokojowej w Paryżu, która miała określić kształt państw w powojennej Europie.

Lucjan Malinowski i jego szkoła

Na Uniwersytecie Jagiellońskim L. Malinowski pracował przez 21 lat aż do śmierci 15 I 1898 r. W liście do Romana Zawilińskiego pisał: „Miałem przed sobą dwie drogi – albo pracować dla siebie i nie troszczyć się o uczniów, albo pracować dla nich i z nimi, a prace naukowe własne usunąć na dalszy plan. Wybrałem to drugie” (za: Pośpiech, Sochacka 1976: 21).

Przyjrzenie się jednak bibliografii uczonego (pewne zorientowanie się w niej, zwłaszcza w pracach dialektologicznych, daje pierwszy tom *Bibliografii dialektologii*

polskiej pod red. Janusza Strutyńskiego (1981)) przekonuje, że dość systematycznie publikował z zakresu historii polszczyzny i folklorystyki śląskiej. To, że skupił się zwłaszcza na działalności organizacyjnej i dydaktycznej, bardzo pozytywnie wpłynęło na lingwistykę. Wokół badacza powstała w Krakowie pierwsza polska szkoła naukowa. Młodogramatyczny prymat praw głosowych, z którym Malinowski zetknął się w Jenie i który zastosował w *Ueber die Oppelnsche Mundart in Oberschlesien*, sprawił, że jego uczniowie szczegółowo opisywali słownictwo gwarowe pod względem fonetyki. W tym względzie szkoła Malinowskiego znacznie różniła się od wcześniejszych badaczy, por.:

Dopiero wówczas [wraz z pracami uczniów Malinowskiego – M.R.] zaczęto doceniać także postać fonetyczną wyrazów, w rozmaity zresztą sposób; oddaje się ją początkowo przy pomocy pisowni literackiej, później zaś wprowadza nowe odpowiednie znaki. Od tego też czasu możemy mówić o nowoczesnej dialektologii, a więc i o leksykografii gwarowej (Karaś 1961: 359).

Do szkoły językoznawczej Malinowskiego zalicza się następujących uczonych:

- 1) Jan Biela⁴; opisał gwarę Zebrzydowic w powiecie wadowickim (Biela 1882);
- 2) Gustaw Blatt (1858–1919); scharakteryzował gwarę Pysznicy w powiecie niskim (Blatt 1894), a później zajął się indoeuropeistyką;
- 3) Jan Bystron (1860–1902); zajmował się m.in. gwarami Śląska Cieszyńskiego, por. *O mowie polskiej w dorzeczu Stonawki i Lucyny w Księstwie Cieszyńskim* (Bystron 1885);
- 4) Stanisław Dobrzycki (1875–1931); po napisaniu doktoratu z dialektologii u J. Baudouina de Courtenay – *O mowie ludowej we wsi Krzęcinie* (Dobrzycki 1898) poświęcił się literaturoznawstwu (pracował na Uniwersytecie Poznańskim, którego był rektorem); jako jeden z pierwszych badaczy omówił zjawisko mazurzenia (Dobrzycki 1900);
- 5) Wojciech Grzegorzewicz (1864–1931); po opublikowaniu dwóch artykułów z dialektologii mazowieckiej (Grzegorzewicz 1894a, 1894b) zajął się literaturoznawstwem, pracując jako nauczyciel gimnazjalny w Stryju i Lwowie;
- 6) Jan Hanusz (1858–1887); wychodząc od filologii słowiańskiej, którą studiował u Malinowskiego, doszedł do indoeuropeistyki i sanskrytu i to w tym zakresie głównie publikował;
- 7) Władysław Kosiński (1844–1914); jest znany zwłaszcza jako autor artykułu *Przyczynki do gwary podhalańskiej* (Kosiński 1884);
- 8) Szymon Matusiak (1854–1922); opisał gwarę lasowską okolic Tarnobrzega (Matusiak 1880);
- 9) Kazimierz Nitsch (1874–1958); bezpośrednio pod wpływem Malinowskiego i niejako zgodnie z profilem metodologicznym jego szkoły przygotował pracę *Studia kaszubskie. Gwara luzińska* (Nitsch 1904);

4 Nie udało się ustalić dat życia.

10) Roman Zawiliński (1855–1932); scharakteryzował gwarę Brzezin w powiecie ropczyckim (Zawiliński 1880). Miał zamiar pisać w Pradze doktorat u Jana Gebauera o wpływach słowacczyzny na polskie gwary góralskie, jednak nie doszło to do skutku. Jest autorem pierwszego słownika onomazjologicznego (*Dobór wyrazów. Słownik wyrazów bliskoznacznych i jednoznacznych do praktycznego użytku* (1926)). Był założycielem „Poradnika Językowego” i pierwszym redaktorem „Języka Polskiego”.

Skupienie się na warstwie fonetycznej gwar poszczególnych wsi sprawiło, że publikacje wymienionych badaczy mają atomizujący charakter, tzn. nie są syntezami i nie dają możliwości wyciągnięcia bardziej ogólnych wniosków i opracowania izoglos poszczególnych zjawisk. Na plus jednak należy zaliczyć to, że dostarczają wiarygodnego materiału językowego – ich autorzy byli autochtonami. Co więcej, każde z tych opracowań zawiera słowniczek gwarowy. To z kolei sprawia, że szkoła Malinowskiego w polskiej dialektologii zaznaczyła się również w perspektywie leksykograficznej. Zupełnie amatorski opis słownictwa, który dominował do lat 70. XIX w., został zastąpiony opisem szczegółowym i systematycznym. Z tego względu, charakteryzując dzieje polskiej leksykografii gwarowej, Halina Karaś (2011: 71–93) drugą epokę (spośród pięciu) nazwała *Epoką Malinowskiego*.

Aspekt organizacyjny działalności Malinowskiego jest związany nie tylko z Uniwersytetem Jagiellońskim, lecz także z Akademią Umiejętności. 30 VI 1877 r. został jej członkiem i jednocześnie sekretarzem Komisji Językowej AU, dzięki czemu miał wpływ na zawartość „Rozpraw i Sprawozdań z Posiedzeń Wydziału Filologicznego AU” oraz „Sprawozdań Komisji Językowej AU”. To właśnie w tych czasopismach często publikowali jego uczniowie.

W 1874 r. Akademia Umiejętności rozpoczęła starania o przygotowanie *Wielkiego słownika polskiego*, który miał obejmować całość polskiego słownictwa (ze wszystkich epok i grup zawodowo-społecznych) opracowanego przez polskich językoznawców z trzech zaborów. Jak widać, ta inicjatywa jednoczyła rozdzielone granicami środowisko naukowe i dokumentowała polszczyznę, której – jak się obawiano – groził podział na trzy odmiany zgodnie z zasięgiem zaborów. Z pomysłu *Wielkiego słownika polskiego*, który ostatecznie nie doszedł do skutku, wyrosły trzy bardzo ważne słowniki: *Słownik warszawski* (SW), *Słownik gwar polskich* Jana Karłowicza (SKarł) i *Słownik staropolski* (SStp). Na początku wszystko wskazywało, że powstawanie słownika gwarowego będzie koordynowane przez Malinowskiego – był już przecież autorem *Ueber die Oppelnsche Mundart in Oberschlesien*, profesorem językoznawstwa na Uniwersytecie Jagiellońskim, stałym członkiem Akademii Umiejętności i miał dostęp do zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej. Jednak to Karłowicz przeszedł do historii jako autor *Słownika gwar polskich*, a o Malinowskim wspominamy jako o inicjatorze *Słownika staropolskiego*.

Wpływ L. Malinowskiego na krakowską dialektologię

Najwybitniejszym uczniem L. Malinowskiego był K. Nitsch, który jest nazywany ojcem polskiej dialektologii i którego zasługi w tej dziedzinie są powszechnie znane nie tylko językoznawcom. Nie będę więc tu ich szczegółowo przywoływał, tym bardziej że 9 X 2018 r. podczas pierwszej edycji „Przypomnień”, które były poświęcone właśnie K. Nitschowi, mówili o nich Joanna Okoniowa (2019) i Jerzy Reichan (2019). Zaakcentuję jednak to, że dialektologiczna szkoła Nitscha jest twórczą kontynuacją szkoły Malinowskiego. Różnice i podobieństwa między tymi szkołami przybliżę w niniejszej części artykułu.

Nitsch szybko porzucił atomizujący opis gwar, aby dokonywać syntez, głównie na podstawie zjawisk fonetycznych i fleksyjnych (Nitsch 1910a, 1910b, 1911), bo te – jak można zakładać – wolniej podlegają zmianom i oddziaływaniom zewnętrznym niż leksyka. Poza tym słownictwo było już wtedy opracowane przez Karłowicza i choć Nitsch w głośnej recenzji (Nitsch 1911/1958) uznał SKarł za dzieło przedwczesne czy też zaledwie indeks wyrazowy, to jednak na początku swojej drogi naukowej nie zajmował się leksyką (temat ten zaczął rozwijać w pracach publikowanych po 1920 r.), bo w zakresie jej opisu pilna potrzeba została już zaspokojona. Właściwe prace redakcyjne nad *Słownikiem gwar polskich* PAN (SGP PAN), którego inicjatorem był Nitsch, rozpoczęły się już po jego śmierci i pod przewodnictwem Mieczysława Karasia, który zresztą też nie dożył druku pierwszego tomu.

Przywiązanie do fonetyki i fleksji wyniósł Nitsch z seminarium Malinowskiego, z kolei sposób interpretacji zjawisk w postaci izoglos zawdzięczał uczestnictwu w krakowskich *privatissimach* J. Baudouina de Courtenay, który na własnoręcznie przygotowanych mapach pokazywał zasięgi gwar słoweńskich we Włoszech i Austro-Węgrzech (Nitsch 1960: 35–36). Geografia językowa zaowocowała (by ograniczyć się tylko do osiągnięć krakowskiego językoznawstwa) *Atlasem językowym polskiego Podkarpacia* (AJPP) i *Małym atlasem gwar polskich* (MAGP). To od Baudouina Nitsch przejął też zastosowanie zasad fonologii w badaniach dialektologicznych, co znalazło realizację m.in. w artykule *Z historii narzecza małopolskiego* (Nitsch 1928).

Młodogramatyczne pomijanie czynnika socjalnego przy opisie języka, które propagował Malinowski i które było utrwalane tradycją uniwersytetów niemieckich z maksymalnie zobiektywizowanym podejściem do nauki, sprawiło, że o ile w środowisku warszawskim już w latach 30. XX w. zaczęto się zajmować socjolingwistyką (Doroszewski 1934), w Krakowie trzeba było na to czekać jeszcze 50 lat. W 1986 r. ukazał się artykuł Bogusława Dunaja *Dialektologia i socjolingwistyka*, który stał się impulsem dla prac Haliny Kurek (np. 1990) i Józefa Kąsia (1994). Dziś socjolingwistykę na Uniwersytecie Jagiellońskim uprawiają przede wszystkim pracownicy Katedry Lingwistyki Kulturowej i Socjolingwistyki Wydziału Polonistyki.

Wyizolowanie języka z kontekstu socjalnego wiązało się także z odsunięciem na bok czynnika kulturowego. To właśnie za sprawą Malinowskiego dialektologia,

wprost wywodząca się – podobnie jak folklorystyka i etnografia – z ludoznawstwa, odcięła się od kultury ludowej. Jednak na sylwetkę naukową Nitscha poza Malinowskim i Baudouinem de Courtenay oddziaływały również prace badaczy ze szkoły Wörter und Sachen. Z tego też względu pomijanie w badaniach dialektologicznych czynnika kulturowego chyba tylko przez strukturalistów było przestrzegane rygorystycznie. Nitsch do strukturalistów nie należał, widział za to konieczność uwzględniania desygnatu przy opisie słowa, co szczególnie się sprawdziło przy pracy nad AJPP i MAGP. Podobnie lektura *Wyboru polskich tekstów gwarowych* (Nitsch 1929) nie tylko dostarcza informacji z zakresu systemu gwarowego, ale jest również świadectwem kultury materialnej, duchowej i społecznej wsi.

Zasługi Nitscha dla etnologii są doniosłe, i to zarówno w zakresie naukowym, jak i organizacyjnym (Rak 2019), jednak w pracach tego badacza i jego uczniów nie można doszukiwać się wątków etnolingwistycznych. Wykorzystanie wiedzy z zakresu kultury ludowej widzieli oni właśnie przez pryzmat osiągnięć szkoły Wörter und Sachen. Ujęcie etnolingwistyczne, które eksponuje związki języka i kultury, w Polsce rozwija się od lat 80. XX w. głównie dzięki działalności lubelskiej szkoły etnolingwistycznej Jerzego Bartmińskiego. Wiadomo, że prekursorska dla etnolingwistyki była też działalność J. Karłowicza (Rak 2021: 73–145), ale ze względu na to, że dokumentująca ją praca (chodzi o *Słownik mitologii polskiej*) pozostała w rękopisie, nie można mówić o jej decydującym wpływie. Także publikacje Bronisława Malinowskiego mieszczą się w nurcie badań etnolingwistycznych (zresztą to właśnie ten uczony jako pierwszy użył w 1920 r. terminu *etnolingwistyka* (Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2021: 223–224)), jednak stosunkowo późno włączono je do polskiego obiegu naukowego, przy czym zawsze też z informacją, że to prace etnologiczne i/lub socjologiczne. Faktycznie etnolingwistyka polska we współczesnym wymiarze narodziła się (po raz drugi – jak ujął to Nikita I. Tołstoj (cyt. za: Bartmiński 2004: 11)) w Lublinie. Jak wspominał J. Bartmiński podczas rozmów ze mną, w stronę opisu związków języka i kultury skierowała go folklorystyka. Widać więc, że w dalszym ciągu XIX-wieczne ludoznawstwo jest inspirujące, bo to właśnie z niego wywodzą się dialektologia, etnologia i folklorystyka, a w dalszej kolejności także etnolingwistyka.

Krakowscy badacze nie ignorują jednak etnolingwistyki (np. Rak 2015). Bardzo mocno aspekt kulturowy został wyeksponowany np. w słownikach gwarowych J. Kąsia (KąsSGO, KąsILG). *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej* (KąsILG) to właściwie słownik etnolingwistyczny, który wprost może być zestawiany ze *Słownikiem stereotypów i symboli ludowych* pod red. Jerzego Bartmińskiego i Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej (SSiSL). Widoczna jest tu oczywiście różnica w zakresie rozłożenia akcentów (SSiSL wychodzi od pojęć, a KąsILG – od słownictwa), ale fakty językowe i kulturowe są w obydwu pracach ujmowane w powiązaniu.

Podsumowanie

Krakowską szkołę dialektologiczną Nitscha zwykle postrzega się w opozycji do szkoły warszawskiej Witolda Doroszewskiego (tak zrobiły m.in. Irena Bajerowa (2002) oraz Joanna Okoniowa (2012)) i wskazuje się, że typowe dla krakowskiego ujmowania gwar jest podejście retrospektywne, historyczne, a dla warszawskiego – opis gwar w ich aktualnej postaci, czyli podejście synchroniczno-socjologiczne. Dziś podział ten stracił na aktualności (por. Puzynina 2002). Rozróżnienie, które I. Bajerowa (2002: 13) ujęła w postaci następującego zestawienia:

Kraków – historia i tradycja + nauka czysta

Warszawa – współczesność i aktualność + zaangażowanie w praktykę,

po części można wyjaśnić, jak sędzę, właśnie oddziaływaniem szkoły L. Malinowskiego. Jak podałem wyżej, młodogramatycy, usuwając ze spektrum badań czynniki socjalny i kulturowy, szczególną wagę przywiązywali do najbardziej wyrazistych cech językowych. W wypadku materiału gwarowego są to cechy obserwowane w mowie najstarszych informatorów. A jeśli dodamy do tego, że Uniwersytet Jagielloński dzięki Kazimierzowi Nitschowi i Witoldowi Taszyckiemu był też ważnym ośrodkiem dialektologii historycznej, to zwrot w stronę podejścia retrospektywnego okaże się wprost oczywisty i przewidywalny.

O przywiązaniu Malinowskiego do praw głosowych może świadczyć nieco humorystyczna relacja, którą Zborowski zawarł w korespondencji do Nitscha z 3 II 1945 r.:

I L[ucjan] Malinowski potrafił czasem być w stosunku do chłopów niezgrabny (każdemu się to trafia nieraz), to też wiadomo. Raz na Gubałówce, idąc na spacer z Dembowskim, dyskutował o pewnych wyrazach gwarowych, a wobec różnicy zdań wpadł jak bomba do najbliższej chaty i do gaźdżiny od progu zagadnął: *Matko, jak się u was mówi?* I tu wymienił dwie ewentualności, np. *koń* i *kón* (Dembowska, która mi to opowiadała, nie pamiętała, który wyraz go interesował). Przerażona gaźdżina odpowiedziała mniej więcej tak: *O loboga! E dy, co wom panie? Dy siednijciez, to wom minie.* A wszystko byłoby może inaczej [się] potoczyło, gdyby Pana Jezusa pozdrówkał, wchodząc do izby (Rak 2018: 540).

Literatura

- AJPP: M. Małecki, K. Nitsch, *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*, cz. I: *Mapy*, cz. II: *Wstęp, objaśnienia, wykazy wyrazów*, Kraków 1934.
- BAJEROWA I., 2002, *Dwie szkoły językoznawstwa polonistycznego XX wieku – konflikty i współpraca*, „*Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki*” XI, z. 1–2 (21–22), s. 9–20.
- BARTMIŃSKI J., 2004, *Etnolingwistyka słowiańska – próba bilansu*, „*Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*” 16, s. 9–27.

- BARTMIŃSKI J., NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA S., 2021, *Krystyny Pisarkowej odkrywanie Malinowskiego*, „LingVaria” nr 2 (32), s. 215–228, <https://doi.org/10.12797/LV.16.2021.32.17>.
- BAUDOUIN DE COURTENAY J., 1876–1877/2016, *Sprawozdania delegowanego przez Ministerstwo Oświecenia Publicznego za granicę w celu naukowym I.A. Baudouina de Courtenay o zajęciach językoznawczych w 1872 i 1873 r.*, „Izvestiâ i učenye zapiski Imperatorskogo kazanskogo universiteta”, „Izvestiâ” 1876, nr 1, s. 45–80; 1877, nr 2, s. 122–206, nr 3, s. 270–299; tłumaczenie w: M. Skarżyński (wybór, przekład i oprac.), *Materiały do dziejów polskiego językoznawstwa II. Jan Baudouin de Courtenay. Teksty mniej znane*, „Biblioteka LingVariów”, t. 21, Kraków 2016, s. 59–102.
- BIELA J., 1882, *Gwara zebrzydowska. Studium dialektologiczne. Na podstawie materiałów dostarczonych przez p. Zygmunta Wierzchowskiego*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” t. IX, s. 149–217.
- BLATT G., 1894, *Gwara ludowa we wsi Pysznica w powiecie niskim*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny” t. XX, s. 365–436.
- BODUËN DE KURTENË I.A., 1875, *Opyt fonetiki rûzanskih govorov*, Varšava – Sankt-Peterburg – Lejpcig.
- BYSTRON J., 1885, *O mowie polskiej w dorzeczu Stonawki i Łucyny w Księstwie Cieszyńskim*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” t. XII, s. 1–11.
- DEJNA K., 1973, *Dialekty polskie*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- DOBRYŹYCKI S., 1898, *O mowie ludowej we wsi Krzęcinie (powiat Podgórski)*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny” t. XXVI, s. 332–405.
- DOBRYŹYCKI S., 1901, *O tak zwanym mazurkowaniu w języku polskim (z mapą)*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny” t. XXXII, s. 208–235.
- DOROSZEWSKI W., 1934, *Mowa mieszkańców wsi Starożreby. Opis i tezy teoretyczne*, „Prace Filologiczne” XVI, s. 249–278.
- DUNAJ B., 1986, *Dialektologia a socjolingwistyka*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica” 12, s. 15–23.
- EJO: K. Polański (red.), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1993.
- EWJP: S. Urbańczyk (red.), *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978.
- GILFERDING A.F., 1862, *Ostatki slavân na ūžnom beregu Baltijskogo morâ*, „IRGO Ètnografičeskij sbornik” V, s. 1–191.
- GRZEGORZEWICZ W., 1894a, *O języku ludowym w powiecie przasnyskim*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” t. V, s. 72–126.
- GRZEGORZEWICZ W., 1894b, *O mowie ludowej we wsi Łukowcu w powiecie garwolińskim*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” t. V, s. 148–168.
- HEINZ A., 1978, *Dzieje językoznawstwa w zarysie*, Warszawa.
- KARAŚ H., 2011, *Polska leksykografia gwarowa*, Warszawa.
- KARAŚ M., 1961, *Z historii badań nad słownictwem gwarowym*, „Język Polski” XLI, s. 161–180, 355–369.
- KARAŚ M., 1965a, *Orawskie teksty gwarowe z obszaru Czechosłowacji*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze”, nr 8, „Studia Orawskie”, nr 2, Kraków.

- KARAŚ M., 1965b, *Polskie dialekty Orawy*, cz. 1: *Fonologia i fonetyka*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze”, nr 16 „Studia Orawskie”, nr 4, Kraków.
- KARAŚ M., ZARĘBA A., 1964, *Orawskie teksty gwarowe z obszaru Polski*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze”, nr 6, „Studia Orawskie”, nr 1, Kraków.
- KĄŚ J., 1994, *Interferencja leksykalna słownictwa gwarowego i ogólnopolskiego (na przykładzie gwar orawskich)*, Kraków.
- KĄŚILG: J. Kąś, *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej*, t. I: A–B, Bukowina Tatrzańska – Nowy Sącz – Nowy Targ 2015, t. II: C–Do, Bukowina Tatrzańska – Nowy Sącz – Nowy Targ 2015, t. III: Dó–Gr, Bukowina Tatrzańska – Nowy Targ 2016, t. IV: Gu–Kol, Kraków 2017, t. V: Koł–Mad, Nowy Sącz 2017, t. VI: Maf–Nie, Nowy Sącz 2018, t. VII: Nif–Pap, Nowy Sącz 2018, t. VIII: Par–Pou, Nowy Sącz 2018, t. IX: Pow–Sce, Nowy Sącz 2019, t. X: Sch–Śró, Nowy Sącz 2019, t. XI: Śry–Wych, Nowy Sącz 2019, t. XII: Wyci–Ż, Nowy Sącz 2019.
- KĄŚSGO: J. Kąś, *Słownik gwary orawskiej*, Kraków 2003; wyd. 2 popr. i poszerz., t. 1–2, Kraków 2011.
- KOSIŃSKI W., 1884, *Przyczynek do gwary zakopiańskiej*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” t. X, s. 225–309.
- KUREK H., 1990, *Metodologia socjolingwistycznego badania fonetyki języka mówionego środowisk wiejskich (na przykładzie kilku wsi Beskidu Niskiego)*, Kraków.
- MAGP: *Mały atlas gwar polskich*, oprac. Pracownia Dialektologiczna (od t. IV Pracownia Atlasu i Słownika Gwar Polskich) Zakładu Językoznawstwa PAN w Krakowie, t. I–II pod kierunkiem K. Nitscha, t. III–XIII pod kierunkiem M. Karasia, Wrocław – Kraków 1957–1970.
- MALINOWSKI L., 1873, *Beiträge zur slavischen dialectologie. I. Ueber die Oppelnsche Mundart in Oberschlesien. (1. Heft: Laut- und Formenlehre)*, Leipzig.
- MATUSIAK S., 1880, *Gwara lasowska w okolicy Tarnobrzega. Studium dialektologiczne*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” t. VIII, s. 70–179.
- NITSCH K., 1904, *Studia kaszubskie. Gwara luzińska*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności” t. I, s. 221–273.
- NITSCH K., 1907a, *Dialekty polskie Prus wschodnich (Warmia, Mazury, Ostródzkie, Nidzickie)*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności” t. III, s. 397–486.
- NITSCH K., 1907b, *Dialekty polskie Prus zachodnich*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności” t. III, s. 385–394.
- NITSCH K., 1909, *Dialekty polskie Śląska (z mapą)*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie” t. IV, s. 85–356.
- NITSCH K., 1910a, *Próba podziału gwar polskich*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie” t. XIV, z. 8, s. 3–6.
- NITSCH K., 1910b, *Próba ugrupowania gwar polskich. (Z mapą)*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny” t. XLVI, s. 336–365.
- NITSCH K., 1911, *Mowa ludu polskiego*, Kraków.
- NITSCH K., 1911/1958 (rec.), *Słownik gwar polskich. Ułożył Jan Karłowicz*, „Rocznik Slawistyczny” IV, s. 199–243; przedruk w: idem, *Wybór pism polonistycznych*, t. 4: *Pisma dialektologiczne*, Wrocław – Kraków, s. 195–225.
- NITSCH K., 1919a, *Limites linguistiques polonaise-tchèque et polonaise-slovaque*, Kraków.

- NITSCH K., 1919b, *Territoires polonais en Hongrie septentrionale*, Paris.
- NITSCH K., 1928, *Z historii narzecza małopolskiego*, [w:] D.W. Bubrich et al., *Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski*, t. II, Kraków, s. 451–465.
- NITSCH K., 1929, *Wybór polskich tekstów gwarowych*, Lwów.
- NITSCH K., 1957, *Dialekty języka polskiego z 3 mapami*, Wrocław – Kraków.
- NITSCH K., 1960, *Ze wspomnień językoznawcy*, Kraków.
- OKONIOWA J., 2012, *Profesor Kazimierz Nitsch i jego uczniowie, czyli „szkoły” dialektologiczne widziane dziś*, „Poradnik Językowy” nr 8, s. 29–40.
- OKONIOWA J., 2019, *Słownik gwarowy Kazimierza Nitscha*, „LingVaria” nr 1 (27), s. 307–315, <https://doi.org/10.12797/LV.14.2019.27.20>.
- POL W., 1869, *Historyczny obszar Polski. Rzecz o dialektach mowy polskiej*, Kraków.
- POŚPIECH J., SOCHACKA S., 1976, *Lucjan Malinowski a Śląsk*, Opole.
- PUZYNINA J., 2002, *Uwagi do artykułu prof. Ireny Bajerowej*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” XI, z. 1–2 (21–22), s. 21–26.
- RAK M., 2015, *Kulturopy podhalańskie*, „Biblioteka LingVariów”, t. 19, Kraków.
- RAK M., 2018, *Materiały do dziejów polskiej dialektologii i etnologii. Listy Cezarii Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowej, Adama Fischera, Antoniego Kaliny, Izydora Kopernickiego, Kazimierza Nitscha, Seweryna Udzieli, Juliusza Zborowskiego*, „Biblioteka LingVariów”, t. 25, Kraków.
- RAK M., 2019, *Kazimierz Nitsch i etnologia*, „LingVaria” nr 1 (27), s. 339–349, <https://doi.org/10.12797/LV.14.2019.27.23>.
- RAK M., 2021, *Jan Karłowicz w świetle materiałów archiwalnych. Dialektologia, etnolingwistyka i lituanistyka*, „Biblioteka LingVariów”, t. 30, Kraków.
- REICHAN J., 2019, *Kazimierz Nitsch i Mały atlas gwar polskich*, „LingVaria” nr 1 (27), s. 317–329, <https://doi.org/10.12797/LV.14.2019.27.21>.
- SGOWM: *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, t. I–III, red. Z. Stamirowska, t. IV–V, red. H. Perzowa, D. Kołodziejczykowa, t. VI, red. D. Kołodziejczykowa, K. Sobolewska, t. VII, red. K. Sobolewska, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1987 (t. I), Wrocław – Warszawa – Kraków 1991 (t. II), Warszawa – Kraków 1993–2021 (t. III–VIII).
- SGP PAN: *Słownik gwar polskich*, red. M. Karaś (Źródła, t. 1), J. Reichan (t. 2–9, z. 2), S. Urbańczyk (t. 2–5), J. Okoniowa (t. 6–9, z. 2), B. Grabka (t. 7–9, z. 2), R. Kucharzyk (t. 9, z. 2 – t. 10, z. 2), t. 1–3: Wrocław – Warszawa – Kraków 1977–1991, t. 4–10: Kraków 1992–2021.
- SKARŁ: J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. I–VI (t. IV–VI do druku przygot. J. Łoś), Kraków 1900–1911.
- SSiSL: J. Bartmiński (koncepcja całości i red.), S. Niebrzegowska-Bartmińska (zast. red.), *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. I: *Kosmos*, z. 1: *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, Lublin 1996, z. 2: *Ziemia, woda, podziemie*, Lublin 1999, z. 3: *Meteorologia*, Lublin 2012, z. 4: *Świat, światło, metale*, Lublin 2012, t. II: *Rośliny*, z. 1: *Zboża*, Lublin 2017, z. 2: *Warzywa, przyprawy, rośliny przemysłowe*, Lublin 2018, z. 3: *Kwiaty*, Lublin 2019, z. 4: *Zioła*, Lublin 2019, z. 5: *Drzewa owocowe i iglaste*, Lublin 2020, z. 6: *Drzewa liściaste*, Lublin 2021.
- SSTP: S. Urbańczyk (red.), *Słownik staropolski*, t. I–XI, Wrocław – Warszawa – Kraków 1953–2002.
- STRUTYŃSKI J. (red.), 1981, *Bibliografia dialektologii polskiej (do roku 1975 włącznie)*, Kraków.
- SW: J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII, Warszawa 1900–1927.

- URBAŃCZYK S., 1962, *Zarys dialektologii polskiej*, wyd. 2 zm. i rozsz., Warszawa.
- URBAŃCZYK S., 1964, *Kazimierz Nitsch – badacz gwar śląskich*, „Zaranie Śląskie” XXVII, z. 3, s. 437–443.
- URBAŃCZYK S., 1993, *Dwieście lat polskiego językoznawstwa (1751–1950)*, Kraków.
- ZARĘBA A., 1967, *Orawskie teksty gwarowe z obszaru Czechosłowacji*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze”, nr 19, „Studia Orawskie”, nr 5, Kraków.
- ZAWILIŃSKI R., 1880, *Gwara brzezińska w powiecie ropczyckim. Studium dialektologiczne*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” t. VIII, s. 180–234.
- ZAWILIŃSKI R., 1926, *Dobór wyrazów. Słownik wyrazów bliskoznacznych i jednoznacznych do praktycznego użytku*, Kraków.

Heritage of Lucjan Malinowski – Kraków Dialectological School

Abstract

Systematic studies in dialectology have been carried out by Kraków linguists since 150 years. They were initiated by Lucjan Malinowski in the book: *Beiträge zur slavischen dialectologie. I. Ueber die Oppelnsche Mundart in Oberschlesien. (1. Heft: Laut- und Formenlehre)* (1873). L. Malinowski's best student was K. Nitsch who is called the father of Polish dialectology. Neogrammarian primacy of voice rights, which Malinowski came across in Jena, resulted in the fact that at first (until 1920s) Kraków dialectologists focused on phonetics and inflection of dialects of particular villages. Such an atomizing approach was overcome by K. Nitsch who prepared some works covering the whole Polish dialectal area. By removing the social and cultural factor from the research range, neogrammarians (including L. Malinowski) influenced the fact that the Kraków dialectological school adopted the retrospective point of view and opened to sociolinguistics and ethnolinguistics as late as in 1980s. Therefore, we can conclude that L. Malinowski's scientific influence and his work was very lasting and very important.